

Η Ανάπτυξη της Ερευνητικής Σκέψης στον Επιστημονικό Σχεδιασμό Διδακτορικών Διατριβών: Ένας οδηγός για τις Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές Επιστήμες

*Γεώργιος Δαμασκηνίδης **

Περίληψη

Το άρθρο διερευνά την ερευνητική σκέψη ως το πρώτο στάδιο σύνταξης της ερευνητικής πρότασης για εκπόνηση επιστημονικής έρευνας στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες. Η έλλειψη μεθόδων ανάπτυξης της ερευνητικής σκέψης είναι τυπικό γνώρισμα ελλιπούς ενασχόλησης με την ερευνητική πρόταση γενικότερα. Για την κάλυψη αυτού του κενού, προσδιορίζεται η έννοια της ερευνητικής σκέψης και καθορίζεται η θέση της στον επιστημονικό σχεδιασμό. Παρουσιάζονται δύο κύρια στάδια ανάπτυξης και η διαδικασία μετάβασης από τον άτυπο χαρακτήρα της ερευνητικής σκέψης στον επιστημονικό λόγο της ερευνητικής πρότασης. Προτείνεται η εξέταση προσθήκης επιμέρους σταδίων και ο σχολιασμός, με εποικοδομητική ανατροφοδότηση, παραδειγμάτων από ερευνητικές σκέψεις. Τέλος, παρουσιάζεται ένας υποδειγματικός ανατροφοδοτικός σχολιασμός διδακτορικής ερευνητικής σκέψης.

Λέξεις κλειδιά: Εποικοδομητική ανατροφοδότηση, επιστημονικός σχεδιασμός, ερευνητική πρόταση, ερευνητική σκέψη.

* Εξωτερικός συνεργάτης ΑΠΘ, Doctor of Education

1. Εισαγωγή

Η επιστημονική βιβλιογραφία βρίθει από συγγράμματα σχετικά με την ερευνητική μεθοδολογία, για τα περισσότερα γνωστικά αντικείμενα. Οι ερευνητές έχουν στη διάθεσή τους πληθώρα ανεπτυγμένων μεθόδων και εργαλείων για τον σχεδιασμό της έρευνάς τους. Ωστόσο, (τουλάχιστον) στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, το πρώιμο στάδιο του σχεδιασμού έρευνας που ονομάζεται ερευνητική πρόταση, δεν έχει διερευνηθεί επιστημονικά ενδελεχώς (Haselkorn, 1985, Heath & Tynan, 2010).

Ειδικότερα, η ανάπτυξη της ερευνητικής σκέψης, η απαρχή της διαδικασίας που ονομάζεται ερευνητική πρόταση, φαίνεται να μην έχει απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα σε ικανοποιητικό βαθμό. Η ερευνητική σκέψη είναι η αρχική ιδέα του ερευνητή την οποία μετουσιώνει σε επιστημονική διατύπωση, ώστε να καταλήξει στην ερευνητική πρόταση που θα κατατεθεί για την έγκριση εκπόνησης της έρευνας. Αυτή η σκέψη θα συμβάλει στη βιωσιμότητα της προτεινόμενης έρευνας η οποία είναι ευθέως ανάλογη της ποιότητας της ερευνητικής πρότασης που κατατέθηκε (Baker και Foy, 2008).

Συχνά, αυτή η αρχική ιδέα δεν τυγχάνει της προσοχής των (νέων) ερευνητών, αλλά ούτε και των (επιβλεπόντων) καθηγητών, με αποτέλεσμα να μην εδράζεται ο σχεδιασμός σε στέρεες βάσεις και, επιπλέον, να μην δίνεται η δυνατότητα διάνοιξης εναλλακτικών ερευνητικών μονοπατιών. Εάν υιοθετήσουμε την άποψη ότι η ερευνητική σκέψη είναι ένας άγουρος καρπός στο δέντρο και ενστερνιστούμε την προτροπή να τον κόψουμε μόνο όταν έχει ωριμάσει, αλλά όχι αργοπορημένα ώστε να χάσει τη ζωντανία του (Δαμασκηνίδης και Χριστοδούλου, 2014), τότε η *συγκομιδή* της σκέψης ή, με επιστημονικούς όρους, η διερεύνηση των τρόπων ανάπτυξής της, τοποθετείται χρονικά αρκετά νωρίτερα της έναρξης σύνταξης της ερευνητικής πρότασης. Έτσι, από τη μία διατηρείται η δυναμική αυτής της σκέψης και από την άλλη συντηρείται η επικαιρότητά της, στοιχεία που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του ερευνητικού σχεδιασμού. Άλλωστε, όπως υποστηρίζει και ο Christensen (2007), η ενασχόληση με τον ερευνητικό σχεδιασμό διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στην επιτυχή διεξαγωγή της έρευνας.

Σκοπός του άρθρου είναι να φωτίσει αυτήν την ιδιαίτερη πτυχή της ερευνητικής πρότασης. Μετά τον ορισμό της ερευνητικής σκέψης και τον καθορισμό

της θέσης που κατέχει η ερευνητική πρόταση στον επιστημονικό σχεδιασμό, προτείνονται δύο στάδια ανάπτυξης. Έπειτα, παρουσιάζονται διάφορες νοητικές διεργασίες που συμβάλλουν στην ομαλή μετάβαση από τη μη επιστημονική σκέψη στην ερευνητική πρόταση. Τέλος, παρουσιάζεται, εν είδει παραδείγματος, το τελικό στάδιο ανάπτυξης μιας διδακτορικής ερευνητικής σκέψης και ο σχολιασμός της από τον συγγραφέα, στο πλαίσιο μιας συμβουλευτικής σχέσης ερευνητή-μέντορα (Chiappetta-Swanson & Watt, 2011).

2. Η έννοια της σκέψης στον επιστημονικό σχεδιασμό

Η έναρξη του επιστημονικού σχεδιασμού πραγματοποιείται με μια σκέψη που κάνει ο ερευνητής και η οποία εκφράζεται με την κατάθεση εργασίας που ονομάζεται ερευνητική πρόταση. Σε αυτήν την ενότητα ορίζεται η έννοια της σκέψης, από την οπτική του ερευνητή, και ο ρόλος της ερευνητικής πρότασης στον επιστημονικό σχεδιασμό.

2.1 Πώς ορίζεται η ερευνητική σκέψη

Υπάρχουν πολλοί τρόποι να περιγραφεί η έννοια της *σκέψης*, ανάλογα με την οπτική με την οποία την προσεγγίζουμε. Για παράδειγμα, για τη ψυχολογία είναι μια νοητική διεργασία όπου επεξεργαζόμαστε στο μυαλό μας δεδομένα για να καταλήξουμε σε ένα αποτέλεσμα ή συμπέρασμα. Για τη βιολογία είναι ένας ηλεκτρικός παλμός που μεταφέρεται κατά μήκος των νευρικών ινών του σώματος, με μέγιστη ταχύτητα 248 χιλιόμετρα την ώρα.

Γενικότερα, η έννοια της σκέψης μπορεί να περιγραφεί ως μια μοναδική ιδέα, το προϊόν μιας έντονης πνευματικής δραστηριότητας, η μελέτη ή ο στοχασμός μιας ιδέας, η αναπόληση ή ο αναλογισμός, μια μισο-σχηματισμένη ή ατελής πρόθεση, η προσδοκία ή προσμονή. Κάπως έτσι αρχίζει σιγά-σιγά να διαμορφώνεται και η ερευνητική πρόταση, όπου το πρώτο βήμα δεν είναι μια γενική σκέψη, όπως περιγράφηκε παραπάνω, αλλά ο σχηματισμός της ερευνητικής σκέψης.

Στην περίπτωση των πρώιμων σταδίων του σχεδιασμού μιας επιστημονικής έρευνας, ο ερευνητής θα κάνει πολυάριθμες σκέψεις με σκοπό να μορφοποιήσει μια

ιδέα και να την εκφράσει με επιστημονικό τρόπο (Booth, et al. 2003). Πολλές φορές, δεν είναι η μοναδική ιδέα που είχε ο ερευνητής αλλά μία που ξεχώρισε έπειτα από αρκετή σκέψη. Αφού αναλογίστηκε πολλά πράγματα κατέληξε σε μια μισο-σχηματισμένη πρόθεση για έρευνα που μπορεί τελικά να μην υιοθετήσει. Ενδεχομένως να περιμένει ένα χρονικό διάστημα με την προσδοκία να δημιουργηθούν οι πλέον ευνοϊκές συνθήκες.

Η σκέψη που έχει ερευνητικό προσανατολισμό είναι προϊόν κάποιας μορφής νοητικής διεργασίας, η οποία ενδεχομένως να συνοδεύεται και από κάποια πρακτική ενέργεια, όπως η πρότερη επαγγελματική εμπειρία. Αυτή η εμπειρία μπορεί να μην αποκτήθηκε στο πλαίσιο της προτεινόμενης έρευνας, καθώς εκείνη τη χρονική στιγμή δεν είχε σχηματιστεί η ερευνητική σκέψη, αλλά (υποσυνείδητα ή μη) επηρέασε την πορεία της σκέψης μέχρι αυτή να πάρει ερευνήσιμη μορφή. Έτσι, η αφετηρία της σκέψης μπορεί να εδράζεται και σε πρακτικές ενέργειες ή προσωπικές εμπειρίες, προσδίδοντας στην έννοια της ερευνητικής σκέψης μια υβριδική υπόσταση νοητικών και βιωματικών δράσεων.

Από τη χρονική στιγμή που ο ερευνητής καταλήξει σε μια ερευνητική σκέψη, οι επακόλουθες ενέργειες είναι μόνο νοητικές, με τις πρακτικές απλά να προβάλλονται στο μέλλον. Ωστόσο, αυτή η σκέψη δεν θα έχει την ταχύτητα που χαρακτηρίζει τη βιολογική της υπόσταση αλλά μια αντιστρόφως ανάλογη αναστοχαστική στάση, ώστε να πιθανευτεί η ορμή των ιδεών που αναπόφευκτα ξεχειλίζουν από τον ερευνητή, ιδίως στα πρώτα στάδια του επιστημονικού σχεδιασμού, δηλαδή της σύνταξης της ερευνητικής πρότασης.

2.2 Η ερευνητική πρόταση ως επιστημονικός σχεδιασμός

Ο σχεδιασμός, υπό την έννοια του προγραμματισμού ορισμένων ενεργειών, θεωρείται εκείνη η εργασία που προετοιμάζει την τυπική διαδοχή πράξεων, οι οποίες είναι απαραίτητες για να επιτευχθεί μία ανθρώπινη δράση. Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε την πραγματοποίηση μιας ανάλογης δραστηριότητας ή δράσης του ανθρώπου σε ορισμένα κύρια στάδια, χωρίς ωστόσο η παρακάτω λίστα να είναι περιοριστική.

Υπάρχουν πέντε κύρια στάδια σχεδιασμού. Πρώτον, θέτουμε τον σκοπό, δηλαδή καθορίζουμε τι επιθυμούμε να πετύχουμε. Δεύτερον, προγραμματίζουμε τη σειρά με την οποία η μία πράξη θα διαδεχθεί την επόμενη ώστε να καταστεί δυνατή η επίτευξη της δράσης. Τρίτον, κατά τη διαδικασία του ελέγχου, εξετάζουμε την ορθή εφαρμογή όσων έχουμε αποφασίσει να κάνουμε. Τέταρτον, θέτουμε ως προαπαιτούμενο να επιδείξουμε δεξιότητες στις ενέργειες κατά την επιτέλεση της δράσης. Πέμπτον, θεωρούμε ως δεδομένο ότι θα καταβάλουμε τη μέγιστη δύναμη ή ενέργεια (πνευματική, σωματική ή συνδυασμό αυτών) για την επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος.

Σε αυτό το πλαίσιο και σύμφωνα με τους Friedland και Folt (2000), μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις της επιστημονικής έρευνας είναι η σύνθεση παλαιότερων ερευνών, ευρημάτων του σήμερα και νέων υποθέσεων σε μια πρόταση για μελλοντική έρευνα. Μια τέτοια ενέργεια ονομάζεται ερευνητική πρόταση.

Σύμφωνα με τον Onwuegbuzie (1997: 5), η ερευνητική πρόταση είναι ένα «επίσημο γραπτό σχέδιο το οποίο παρέχει πληροφορίες για μια προτεινόμενη έρευνα με σκοπό την έγκριση διεξαγωγής της ή την εξασφάλιση επιχορήγησης». Υπάρχουν έξι κύριες λειτουργίες που επιτελεί η ερευνητική πρόταση (Krathwohl & Smith, 2005): αποτελεί μέσο νομιμοποίησης διεξαγωγής της έρευνας, χρησιμεύει ως πλάνο της τελικής εργασίας, είναι ένδειξη ερευνητικής ικανότητας εκ μέρους του ερευνητή, λειτουργεί ως συμβόλαιο συνεργασίας μεταξύ των δύο μερών (εισηγητή και επιτροπής κρίσης), είναι κριτήριο ελέγχου διεξαγωγής της κύριας έρευνας και των αποτελεσμάτων αυτής και, τέλος, χρησιμεύει ως προσχέδιο της τελικής εργασίας.

Γενικά, η ερευνητική πρόταση αποτελείται από εκείνα τα δομικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την επιστημονική έρευνα, στο αναγκαίο εύρος και βάθος, ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να αξιολογήσει τη βιωσιμότητά της. Μοχλός ανάπτυξης του αρχικού σχεδιασμού της ερευνητικής πρότασης είναι η ερευνητική σκέψη.

3. Στάδια ανάπτυξης της ερευνητικής σκέψης

Ένας τρόπος για να ελεγχθεί και να ομαλοποιηθεί η ορμητική ροή ιδεών, κατά τα πρώιμα στάδια του ερευνητικού σχεδιασμού, είναι να ξεκινήσουμε με μια ακατέργαστη και αόριστη *πρωτόλεια σκέψη*, η οποία αφού υποστεί την κατάλληλη

επεξεργασία θα οδηγήσει σε κάτι πιο συγκεκριμένο, την *ανεπτυγμένη σκέψη*. Το δεύτερο στάδιο αποτελεί το προπαρασκευαστικό μέρος που θα οδηγήσει στην οριοθετημένη ερευνητική πρόταση.

3.1 Πρωτόλεια σκέψη

Η πρωτόλεια σκέψη είναι το στάδιο όπου περιγράφουμε την έρευνά μας με απλό και κατανοητό τρόπο στους μη ειδικούς, στους φίλους μας, σε όλους εκείνους που δεν έχουν επαφή με τον συγκεκριμένο χώρο. Ο τρόπος παρουσίασης μπορεί να εκληφθεί ως μια προφορική περιγραφή, μια χαλαρή συζήτηση, σε ένα κοινό το οποίο έχει μεν μια γενική παιδεία αλλά δεν κατέχει εξειδικευμένες γνώσεις στα επιμέρους επιστημονικά πεδία. Αποτελεί μια καλή αρχή να περιγράψουμε στους παραπάνω την προτεινόμενη έρευνα με απλά λόγια, χωρίς να καταφεύγουμε σε εξειδικευμένη ορολογία.

Ο Surinder (2009: 71) αναφέρεται στην έννοια «raw thought» ως μια (πρωτόλεια) σκέψη η οποία ακόμη δεν έχει διαμορφωθεί επαρκώς ώστε να μεταφέρει κάποιο ολοκληρωμένο νόημα. Καθώς πρόκειται για ακατέργαστη σκέψη, η οποία δεν βασίζεται σε κάποια συστηματική, θεωρητική, μεθοδολογική προσέγγιση, και δεδομένου ότι δεν χρησιμοποιούμε βιβλιογραφικές αναφορές, στην πραγματικότητα κάνουμε μία διαβούλευση με τον ίδιο μας τον εαυτό, με άλλα λόγια *μονολογούμε*, μέχρι να ωριμάσει στο μυαλό μας η κεντρική ερευνητική ιδέα. Αυτή η διαδικασία ωρίμανσης έχει τη μορφή πρόχειρων, κυκλικών διεργασιών και χαρακτηρίζεται από δισταγμούς, ανατροπές, ματαιώσεις και παλινδρομικές κινήσεις μέχρι τον τελικό σχηματισμό της πρωτόλειας σκέψης. Οι Friedland και Folt (2000) προτείνουν τρεις προπαρασκευαστικούς τρόπους που έχουν εφαρμογή στη διαμόρφωση της πρωτόλειας σκέψης: την πραγματοποίηση διαχειριστικών και τεχνικών ενεργειών, τον κριτικό σχολιασμό άλλων ερευνητικών προτάσεων και την επεξεργασία του νοηματικού πλαισίου της προτεινόμενης έρευνας.

Η πρώτη διαχειριστική ενέργεια είναι η μελέτη των οδηγιών του ιδρύματος στο οποίο θα κατατεθεί η πρόταση και ο έγκαιρος σχεδιασμός των κύριων ενοτήτων της πρότασης. Στην περίπτωση που η πρόταση συνοδεύεται από την ανάγκη

εξασφάλισης χρηματοδότησης, τότε συλλέγουμε πληροφορίες για τις γραφειοκρατικές διατυπώσεις, τις υπογραφές που θα χρειαστούν, τα τμήματα ή γραφεία που θα επισκεφτούμε, τα ζητήματα προϋπολογισμού και την εξασφάλιση πάσης φύσεως αδειών. Αυτές οι ενέργειες μπορεί να φαίνονται ένα ερευνητικό *πάρεργο* που μπορεί να συντελεστεί σε μεταγενέστερο χρόνο, αλλά ο ελλιπής σχεδιασμός μπορεί να τις μετατρέψει σε τροχοπέδη για την έρευνα.

Ο σχολιασμός παλαιότερων προτάσεων συμβάλλει στην οριοθέτηση του γενικότερου πλαισίου της ερευνητικής πρότασης. Η αξιολόγηση τέτοιων προτάσεων είναι μια καλή πρακτική εξάσκηση για την κατανόηση της επιστήμης και των γενικότερων επιπτώσεων της μεθοδολογίας που σχετίζονται με την προτεινόμενη έρευνα. Ο τίτλος της πρότασης, η περίληψη, η εισαγωγή και συγκεκριμένα τμήματά της θα αποτελέσουν αφορμή για τη διερεύνηση του βαθμού πειστικότητας με τον οποίο ο εισηγητής έχει παρουσιάσει την έρευνά του. Θα αναρωτηθούμε ποια στοιχεία της πρότασης προσέλκυσαν το ενδιαφέρον μας και τι διαφορετικό θα κάναμε εάν επρόκειτο να διεξαγάγουμε την ίδια έρευνα εμείς προσωπικά.

Η διαμόρφωση του νοηματικού πλαισίου διαρκεί μήνες ή και χρόνια, ανάλογα με το είδος της έρευνας. Ωστόσο, πολλοί ερευνητές, ιδίως φοιτητές, επιχειρούν να βάλουν τις ιδέες του σε μια τάξη μόνο όταν υποχρεωθούν να συντάξουν την ερευνητική πρόταση. Αυτό το πλαίσιο πρέπει να είναι κατανοητό όχι μόνο στον στενό επιστημονικό κύκλο του αντίστοιχου γνωστικού πεδίου, αλλά και στο ευρύτερο δυνατό αναγνωστικό κοινό.

Η έκταση της πρωτόλειας σκέψης είναι αρκετά σύντομη. Αναφερόμαστε στο γενικότερο ερευνητικό πλαίσιο που μπορεί να περιλαμβάνει το κύριο ερώτημα, την ερευνητική περιοχή και το ερευνητικό θέμα. Το ερώτημα θα θέσει την έρευνα σε μια συγκεκριμένη τροχιά ενώ ο προσδιορισμός της περιοχής και του επιμέρους θέματος θα δώσει στην έρευνα ένα αρχικό εύρος εστίασης, περιορίζοντας τις δυνατότητες για έρευνα. Με τον προσδιορισμό της ερευνητικής περιοχής συσχετίζουμε την έρευνα μας με τη ευρύτερη βιβλιογραφία. Στο ερευνητικό θέμα εντοπίζουμε εκείνη τη βιβλιογραφία που είναι άμεσα σχετική με την έρευνα. Στον Πίνακα 1 φαίνεται ένα παράδειγμα θεματικής περιοχής και τέσσερα πιθανά ερευνητικά θέματα.

Πίνακας 1 Από την ερευνητική περιοχή στο ερευνητικό θέμα

Ερευνητική περιοχή: φοιτητές ΑΕΙ εγκαταλείπουν τις σπουδές τους.

Τέσσερα πιθανά ερευνητικά θέματα:

1. Ποσοστά μη αποφοίτησης από φοιτητές διαφορετικών εξαμήνων, τμημάτων ή σχολών.
 2. Παράγοντες που σχετίζονται με το φαινόμενο της εγκατάλειψης των σπουδών.
 3. Η διαχείριση της πρόθεσης των φοιτητών να εγκαταλείψουν τις σπουδές τους.
 4. Η ακαδημαϊκή επιτυχία/αποτυχία και το νόημα της εγκατάλειψης.
-

Το ερευνητικό θέμα εξειδικεύεται σε ένα γενικό ερευνητικό ερώτημα, όπως στον Πίνακα 2. Χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η αδυναμία να δοθεί μία συγκεκριμένη απάντηση καθώς απαιτείται η συγκέντρωση επιμέρους απαντήσεων σε υποερωτήσεις. Ιδιαίτερα για τις μεταπτυχιακές διπλωματικές εργασίες όπου ο διαθέσιμος ερευνητικός χρόνος είναι ιδιαίτερα περιορισμένος, συνιστάται η υιοθέτηση μίας και μόνο ερευνητικής περιοχής και μικρού αριθμού ερευνητικών θεμάτων. Στη συνέχεια, καταλήγουμε σε ένα ερευνητικό θέμα ώστε να σχηματίσουμε το γενικό ερευνητικό ερώτημα.

Πίνακας 2 Από το ερευνητικό θέμα στο γενικό ερευνητικό ερώτημα

Ερευνητικό θέμα: Παράγοντες που σχετίζονται με το φαινόμενο της εγκατάλειψης των σπουδών.

- Γενικό ερώτημα 1: Ποια είναι η σχέση μεταξύ της οικογενειακής κατάστασης των φοιτητών και του φαινομένου της εγκατάλειψης των σπουδών;
 - Γενικό ερώτημα 2: Ποια είναι η σχέση μεταξύ των παραγόντων που αφορούν στη ζωή στο πανεπιστήμιο και του φαινομένου της εγκατάλειψης των σπουδών;
-

Μέσω της πρωτόλειας σκέψης γίνεται μια διαγνωστική αξιολόγηση με την οποία ανιχνεύονται, διερευνώνται και διαπιστώνονται μια σειρά παραγόντων που θα συμβάλουν στη διαμόρφωση της ερευνητικής πρότασης. Αυτοί αφορούν στη γνώση του ερευνητή για το γνωστικό αντικείμενο, στις δυνατότητές του, στην ερευνητική και επαγγελματική εμπειρία, στην κλίση σε συγκεκριμένες δεξιότητες, στα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα του, στις προσωπικές του αντιλήψεις και στις εναλλακτικές ιδέες που μπορεί να προκύψουν. Στον Πίνακα 3 προτείνεται μία φόρμα σχηματοποίησης της πρωτόλειας σκέψης.

Πίνακας 3 Φόρμα σχηματοποίησης της πρωτόλειας σκέψης

Ενότητα	Περιγραφή
1. Τίτλος	Σύντομος και κατά το δυνατόν σχετικός με τις ενότητες 2-4.
2. Ερευνητική περιοχή	Μία δόκιμη φράση-πρόταση που να συναντάται στην ερευνητική περιοχή.
3. Ερευνητικό θέμα	Απορρέει από την ερευνητική περιοχή και προσδιορίζεται από το σημείο πάνω στον άξονα ποσοτική-ποιοτική έρευνα.
4. Γενικό ερώτημα	Κατά το δυνατόν πρωτότυπο.

Κατά τη διάρκεια ενασχόλησης με την πρωτόλεια σκέψη θα επεξεργαστούμε περισσότερα του ενός ερευνητικά θέματα ή/και ερωτήματα. Δεν είναι απαραίτητος ο διαχωρισμός σε ενότητες καθώς ο σκοπός εδώ είναι να έχουμε μια αρχική, ευρεία προσέγγιση στην προτεινόμενη έρευνα. Ωστόσο, συνιστάται να έχουμε καταλήξει σε ένα θέμα και ένα ερώτημα ώστε ο σχεδιασμός της ανεπτυγμένης σκέψης να είναι κατά το δυνατόν στοχευμένος. Συνήθως, γίνονται πολλές και διαφορετικές πρωτόλειες σκέψεις μέχρι να καταλήξουμε σε αυτήν που δυνητικά θα επιλέξουμε να αναπτύξουμε περαιτέρω.

3.2 Ανεπτυγμένη σκέψη

Η ανεπτυγμένη σκέψη έχει παρόμοια χαρακτηριστικά με την πρωτόλεια, όσον αφορά στην έκτασή της (αν και ελαφρώς εκτενέστερη) και στην απουσία βιβλιογραφικών πηγών, αλλά είναι περισσότερο συγκεκριμένη, όσον αφορά στη δομή της. Η ανεπτυγμένη σκέψη αποτελείται από τις ενότητες του Πίνακα 4.

Πίνακας 4 Φόρμα ανεπτυγμένης σκέψης

Ενότητα	Περιγραφή	Λέξεις
1. Τίτλος	Σύντομος, περιεκτικός, αντικατοπτρίζεται στις ενότητες 2-4.	20
2. Σκοπός της έρευνας	Τίθεται το ερώτημα και γίνεται μια γενική περιγραφή του σκοπού της έρευνας καθώς και του ευρύτερου πλαισίου στο οποίο εντάσσεται.	150
3. Θεωρητικό πλαίσιο	Μνημονεύονται οι κύριες θεωρίες.	200
4. Ερευνητική μεθοδολογία	Αναφέρονται οι ερευνητικές μέθοδοι-τεχνικές που εξυπηρετούν τις ανάγκες που προκύπτουν από τις ενότητες 2-4.	150

Ο συνολικός αριθμός των λέξεων και η κατανομή ανά ενότητα είναι ενδεικτικά νούμερα, καθώς κάθε έρευνα έχει τις δικές τις ανάγκες και ιδιαιτερότητες. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη ότι μια εμπειριστατωμένη ερευνητική πρόταση συνήθως αποτελείται από 1.500 λέξεις, προτείνεται το εύρος που αναγράφεται στον Πίνακα 4 ώστε ο ερευνητής να οριοθετήσει την έρευνά του σε συγκεκριμένο πλαίσιο, να αποφύγει τον *πειρασμό του πλατιασμού* και να μεταβεί ομαλότερα στο στάδιο σύνταξης της ερευνητικής πρότασης.

Ο τίτλος, σε αυτό το στάδιο, είναι ενδεικτικός και σκοπός είναι απλά να βοηθήσει τον ερευνητή να μην αποκλίνει από την κύρια πορεία της έρευνας. Το γενικό ερώτημα θα γίνει συγκεκριμένο (βλ. Πίνακα 5) και ένας τρόπος να μάθουμε

εάν το πετύχαμε είναι να αναρωτηθούμε εάν γνωρίζουμε τι είδους δεδομένα θα χρειαστούμε για να απαντήσουμε αυτό το συγκεκριμένο ερώτημα. Σημειώνεται ότι στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται δύο ενδεικτικά παραδείγματα καθώς μπορεί να υπάρχουν περισσότερες συγκεκριμένες ερωτήσεις.

Πίνακας 5 Από το γενικό στο συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα

Γενικό ερευνητικό ερώτημα:	Ποιά είναι η σχέση μεταξύ της οικογενειακής κατάστασης των φοιτητών και του φαινομένου της εγκατάλειψης των σπουδών;
• Συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα 1:	Ποια είναι η σχέση μεταξύ του οικογενειακού εισοδήματος και του φαινομένου της εγκατάλειψης των σπουδών;
• Συγκεκριμένο ερευνητικό ερώτημα 2:	Ποια είναι η σχέση μεταξύ των μονογονεϊκών οικογενειών και του φαινομένου της εγκατάλειψης των σπουδών;

Με την περιγραφή του σκοπού της έρευνας, ο ερευνητής δίνει μια σαφή εικόνα των λόγων για τους οποίους προτείνει τη διεξαγωγή της έρευνας. Δηλαδή, απαντά στο ερώτημα *τι πρόκειται να ερευνησουμε και γιατί θα το ερευνήσουμε*. Οι Booth et al. (2003) παρουσιάζουν έναν τρόπο διασύνδεσης του θέματος, του ερωτήματος και της εννοιολογικής βάσης της έρευνας, που στην περίπτωση του ερωτήματος 1 (βλ. Πίνακα 5) θα έπαιρνε την μορφή του Σχήματος 1.

Θα μελετήσω το φαινόμενο φοιτητών ΑΕΙ που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους	Θέμα
επειδή θέλω να διερευνήσω εάν τα ποσοστά εγκατάλειψης διαφέρουν μεταξύ οικογενειών με διαφορετικά εισοδήματα	Ερώτημα
για να αντιληφθεί το οικογενειακό περιβάλλον αλλά και η εκπαιδευτική κοινότητα τη σπουδαιότητα του έγκαιρου και σωστού οικονομικού προγραμματισμού	Εννοιολογική σημασία
ώστε και τα δύο μέρη να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για την ολοκλήρωση των σπουδών των φοιτητών.	Πρακτική εφαρμογή

Σχήμα 1 Διασύνδεση θέματος, ερωτήματος και εννοιολογικής βάσης της έρευνας

Μετά την περιγραφή του θέματος διατυπώνουμε το ερώτημα υπό μορφή κατάφασης για να δηλώσουμε τον λόγο για τον οποίο θα ασχοληθούμε με αυτό το θέμα. Έτσι, δηλώνουμε τα όρια της έρευνας και το είδος των δεδομένων που θα χρειαστεί να συλλέξουμε. Στη συνέχεια, παρουσιάζουμε την εννοιολογική βάση του ερευνητικού προβλήματος/ερωτήματος, η σημασία του οποίου βασίζεται (σε αυτό το χρονικό σημείο) σε καθαρά εννοιολογικές συνέπειες. Η εφαρμογή είναι *πιθανή* γιατί τα συμπεράσματα κάθε έρευνας δεν έχουν σκοπό (ή δεν δύναται) να υιοθετηθούν ή να εφαρμοστούν στην πράξη. Επίσης, πριν την περιγραφή του θεωρητικού πλαισίου θα (επανα)διατυπώσουμε ευθέως το ερώτημα ακολουθούμενο από το σημείο στίξης του ερωτηματικού.

Το γενικό θεωρητικό πλαίσιο αφορά στην προσέγγιση και στη φιλοσοφική θέση (παράδειγμα) ή (μετα)θεωρία που θα υιοθετήσουμε, πάνω στα οποία εδράζεται η έρευνα. Αν και δεν απαιτείται η αναφορά σε συγκεκριμένους θεωρητικούς, ονοματίζουμε τις θεωρίες που περιγράφουν και εξηγούν το φαινόμενο προς διερεύνηση. Θα αποφασίσουμε εάν με την έρευνα θα περιγράψουμε ή θα επεξηγήσουμε ένα ζήτημα. Επίσης, θα δείξουμε εάν θα εξετάσουμε μία θεωρία, δηλαδή εάν θα θέσουμε υποθέσεις, ή εάν θα αναπτύξουμε μία θεωρία ώστε να επεξηγήσουμε εμπειρικά φαινόμενα ή ευρήματα.

Στην ενότητα της ερευνητικής μεθοδολογίας, εξετάζουμε εάν το προτεινόμενο θέμα, έτσι όπως έχει τεθεί, υπάγεται στην κατηγορία της δομημένης ή εξελισσόμενης έρευνας. Στην πρώτη περίπτωση, υιοθετούμε συγκεκριμένες ερωτήσεις, ξεκάθαρο εννοιολογικό πλαίσιο, προσχεδιασμένη σχεδίαση και προκωδικοποιημένα δεδομένα. Στη δεύτερη περίπτωση, τα ερευνητικά ερωτήματα δεν είναι ξεκάθαρα από την αρχή, η προσέγγιση περιγράφεται γενικά, ο σχεδιασμός δεν έχει καθοριστεί και τα δεδομένα δεν είναι προσχεδιασμένα. Αυτού του είδους η διασύνδεση επιτρέπει να κάνουμε το πρώτο βήμα για την επιστημονική διαμόρφωση της ερευνητικής σκέψης.

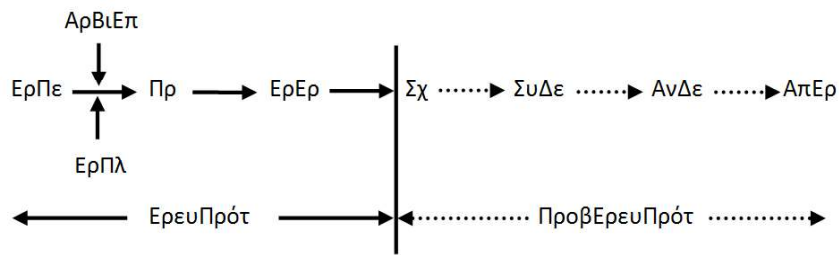
4. Η μετάβαση από την ερευνητική σκέψη στην ερευνητική πρόταση

Για την ομαλότερη μετάβαση από την ερευνητική σκέψη στην ερευνητική πρόταση προτείνονται μία σειρά από νοητικές διεργασίες. Μετά τον καθορισμό της ερευνητικής περιοχής και τη διεξαγωγή της αρχικής βιβλιογραφικής επισκόπησης, τίθεται το θέμα της επιλογής ενός ερευνητικού ερωτήματος, μιας υπόθεσης ή ενός μοντέλου. Ως γενικό κανόνα μπορούμε να ακολουθήσουμε τις οδηγίες που δίνονται στον Πίνακα 6.

Πίνακας 6 Διαδικασία επιλογής ερωτήματος, υπόθεσης ή μοντέλου

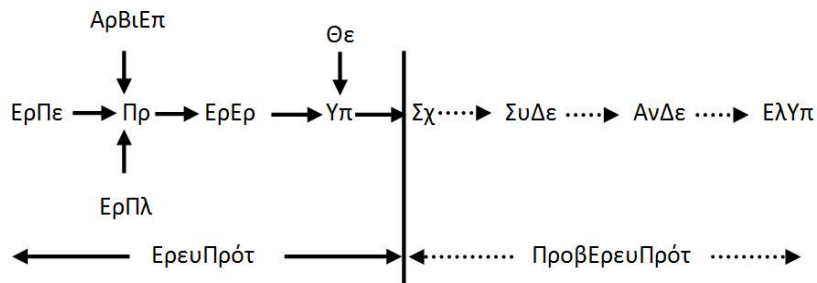
Τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος	Γνώση της ερευνητικής περιοχής		
	Μικρή	Μέτρια	Καλή
Ερωτήματα ή περιγραφή	X		
Έλεγχος υπόθεσης		X	
Δημιουργία μοντέλου			X

Όσο πιο περιορισμένη είναι η γνώση που έχουμε για την ερευνητική περιοχή, τόσο πιθανότερο είναι να σχηματίσουμε ερωτήματα ή να περιγράψουμε μία κατάσταση. Εάν γνωρίζουμε ορισμένες πλευρές του ζητήματος, τότε θα διαπιστώσουμε εάν η διαίσθηση που έχουμε είναι σωστή ή λάθος με τον έλεγχο του βαθμού αληθείας μιας υπόθεσης. Εάν είμαστε γνώστες του προβλήματος που εντοπίσαμε και υπάρχει επαρκής σχετική βιβλιογραφία, τότε θα κατασκευάσουμε ένα μοντέλο ώστε να διαπιστώσουμε με ποιον τρόπο οι μεταβλητές σχετίζονται μεταξύ τους. Τα Σχήματα 2 και 3 (βασισμένα στον Punch, 2000) μπορούν να εκληφθούν ως μία νοητική προβολή των ενεργειών που θα γίνουν τόσο πριν την έναρξη της έρευνας (αριστερά) όσο και μεταγενέστερα (δεξιά).

Σχήμα 2 Αλληλουχία της πρότασης βάσει του ερευνητικού ερωτήματος

Στο Σχήμα 2 φαίνεται η λογική σειρά των ενεργειών που αφορούν στην έρευνα που έχει δομηθεί γύρω από το ερευνητικό ερώτημα. Μετά την επιλογή της *Ερευνητικής Περιοχής*, γίνεται η *Αρχική Βιβλιογραφική Επισκόπηση* σε συνάρτηση με το ευρύτερο *Ερευνητικό Πλαίσιο* ώστε να τεθεί το *Πρόβλημα* που θα εξετασθεί. Στη συνέχεια, διαμορφώνεται το *Ερευνητικό Ερώτημα* και έτσι με αυτόν τον τρόπο ολοκληρώνεται η πρώτη φάση της *Ερευνητικής Πρότασης* που θα οδηγήσει στον *Σχεδιασμό* της έρευνας. Στην *Προβολή Ερευνητικής Πρότασης* προβάλλουμε τις ενέργειες που σχεδιάζουμε να κάνουμε, τον τρόπο και τη σειρά με την οποία θα τις κάνουμε. Αυτές περιλαμβάνουν τη διαδικασία *Συλλογής Δεδομένων*, τη μέθοδο *Ανάλυσής τους* και τον τρόπο *αιτιολόγησης των Απαντήσεων* που θα δοθούν στα *Ερωτήματα*. Κατ' αναλογία με το Σχήμα 2, στο Σχήμα 3 φαίνεται η λογική σειρά των ενεργειών που αφορούν στην έρευνα που έχει δομηθεί γύρω από μία ερευνητική υπόθεση.

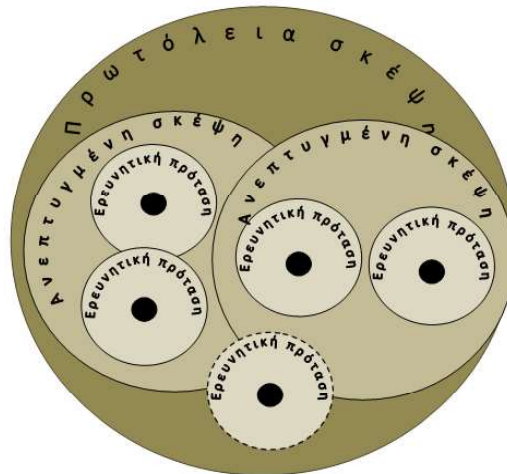

Σχήμα 3 Αλληλουχία της πρότασης βάσει της ερευνητικής υπόθεσης

Μετά την επιλογή της *Ερευνητικής Περιοχής* ακολουθεί η *Αρχική Βιβλιογραφική Επισκόπηση* σε συνάρτηση με το ευρύτερο *Ερευνητικό Πλαίσιο* ώστε να τεθεί το *Πρόβλημα* που θα εξετασθεί. Στη συνέχεια, διαμορφώνεται το *Ερευνητικό Ερώτημα* που θα οδηγήσει στην *Υπόθεση* η οποία θα επαληθευθεί ή θα απορριφθεί βάσει μιας συγκεκριμένης *Θεωρίας*. Έτσι, ολοκληρώνεται η πρώτη φάση της *Ερευνητικής Πρότασης* που θα οδηγήσει στον *Σχεδιασμό*. Στην *Προβολή Ερευνητικής Πρότασης* προβάλλουμε τις ενέργειες που σχεδιάζουμε να κάνουμε καθώς και τον τρόπο και τη σειρά με την οποία θα τις κάνουμε. Αυτές περιλαμβάνουν τη διαδικασία *Συλλογής Δεδομένων*, την *Ανάλυση Δεδομένων* και την ολοκλήρωση της έρευνας με τον *Έλεγχο της Υπόθεσης*.

Με άλλα λόγια, στο αριστερό μέρος των Σχημάτων 1 & 2 απεικονίζεται ο συνδυασμός ερευνητικού σχεδιασμού και εμπειρικών ενεργειών (όπως η αρχική βιβλιογραφική επισκόπηση) ενώ στο δεξί μέρος ο φαντασιακός σχεδιασμός των εμπειρικών ενεργειών που θα λάβουν χώρα μόνο μετά την έγκριση της ερευνητικής πρότασης. Βέβαια, ακόμα και αυτός ο φαντασιακός χρόνος μπορεί να συμπεριληφθεί στην πρόταση, υπό τη μορφή εργαλείου συλλογής δεδομένων (υπόδειγμα ερωτηματολογίου σε παράρτημα) ή βημάτων μιας μεθόδου ανάλυσης (σε μορφή σχήματος ή πίνακα).

Η γραμμικότητα αυτών των σχημάτων δεν συνεπάγεται ότι μία ενέργεια ξεκινάει, ολοκληρώνεται και στη συνέχεια γίνεται η έναρξη της επόμενης. Συχνά, τα στάδια είναι επικαλυπτόμενα, ορισμένα επαναλαμβάνονται και κάποια άλλα τροποποιούνται. Αυτού του είδους η περίπλοκη διεργασία λαμβάνει χώρα και κατά τη σχηματοποίηση της ερευνητικής σκέψης, όπως φαίνεται στο Σχήμα 4.

Σχήμα 4 Η ιεραρχική σχέση της ερευνητικής σκέψης και της ερευνητικής πρότασης

Μετά τη σχηματοποίηση της πρωτόλειας σκέψης είναι πιθανόν να δημιουργηθεί ένας αριθμός ανεπτυγμένων σκέψεων. Αυτή η πληθώρα σκέψεων είναι σύνηθες φαινόμενο στα πρώτα στάδια σχεδιασμού μιας έρευνας και φυσικό επακόλουθο της αδυναμίας εστίασης σε ένα συγκεκριμένο θέμα τη δεδομένη χρονική στιγμή. Κάποιες από τις ανεπτυγμένες σκέψεις μπορεί να είναι επικαλυπτόμενες, καθώς θα εξετάζουν συναφή αντικείμενα, ενώ άλλες θα διαφέρουν και θα μοιράζονται μόνο το κοινό πλαίσιο που τέθηκε εξ αρχής από την πρωτόλεια σκέψη. Κατά ανάλογο τρόπο, σε κάθε ανεπτυγμένη σκέψη αντιστοιχεί ένας αριθμός ερευνητικών προτάσεων. Όσο περισσότερο απέχουν οι κεντρικοί άξονες των ερευνητικών προτάσεων μεταξύ τους, τόσο μικρότερη θα είναι η αλληλεπίδρασή τους και αντιστρόφως ανάλογα μεγαλύτερη η πρωτοτυπία τους.

Μία πρώτη ερμηνεία της σχέσης στο Σχήμα 5 είναι ότι μετά τη σχηματοποίηση της πρωτόλειας σκέψης ένας ερευνητής έχει προχωρήσει σε δύο ανεπτυγμένες σκέψεις (βλ. δύο μεγάλους κύκλους). Αυτές οι δύο σκέψεις τον οδήγησαν σε πέντε συνολικά ερευνητικές προτάσεις, από τις οποίες θα επιλέξει μόνο μία για την εκπόνηση της έρευνας. Αυτό το παράδειγμα βέβαια μπορεί να έχει πρακτική εφαρμογή μόνο στην περίπτωση που ο ερευνητής έχει την πολυτέλεια χρόνου να πειραματιστεί με την πρωτόλεια σκέψη του. Αυτός ο πειραματισμός συνήθως γίνεται στην περίπτωση της ερευνητικής πρότασης για διδακτορική έρευνα, όπου ο

ερευνητής (υπό ιδανικές συνθήκες) δεν περιορίζεται από χρονικές δεσμεύσεις, όπως αυτές ενός μεταπτυχιακού προγράμματος.

Μια δεύτερη ερμηνεία είναι ότι πέντε ερευνητές έκαναν την ίδια πρωτόλεια σκέψη. Δύο από τους αυτούς έκαναν την ίδια ανεπτυγμένη σκέψη και δύο άλλοι έκαναν μία άλλη ανεπτυγμένη σκέψη η οποία μοιράζεται στοιχεία της πρώτης. Στη συνέχεια, κάθε ερευνητής σχηματοποίησε τη δική του ερευνητική πρόταση με δύο από αυτούς να μοιράζονται ορισμένα κοινά στοιχεία. Ο πέμπτος ερευνητής (βλ. κύκλο με διακεκομμένη περίμετρο) σχεδίασε μια ερευνητική πρόταση που μοιράζεται στοιχεία με τις δύο ανεπτυγμένες σκέψεις, αλλά με τον πυρήνα της να βασίζεται στην πρωτόλεια σκέψη γενικότερα. Η τελευταία περίπτωση είναι ένδειξη ότι ο ερευνητής δεν έχει εστιάσει επαρκώς στο ερευνητικό θέμα. Ταυτόχρονα, απεικονίζεται η σχηματοποίηση της ανεπτυγμένης σκέψης που δεν ισοδυναμεί με τον σχεδιασμό της ερευνητικής πρότασης, καθώς μπορεί να αναζητήσουμε τον κεντρικό άξονα της έρευνας σε κάποιο πρότερο στάδιο ανάπτυξης της ερευνητικής σκέψης.

Με άλλα λόγια, ο ερευνητικός σχεδιασμός όχι μόνο δεν είναι μια απλή διεργασία αλλά ούτε και αποκλειστικό προνόμιο ενός μεμονωμένου ατόμου, καθώς παρόμοιες σκέψεις θα γίνουν από πολλά διαφορετικά άτομα. Σε αντίθεση με τον δισταγμό πολλών (νέων κυρίως) ερευνητών να μοιραστούν πληροφορίες σχετικά με την προτεινόμενη έρευνά τους, ο γόνιμος διάλογος και η ανταλλαγή σκέψεων μπορεί να αποβεί χρήσιμη για τους ίδιους τους ερευνητές χωρίς να υπονομευτεί ο βαθμός πρωτοτυπίας της έρευνας. Αυτός ο *δισταγμός* ίσως να έχει βάση στην περίπτωση της διδακτορικής διατριβής όπου το στοιχείο της πρωτοτυπίας είναι το ζητούμενο και κρίσιμες πληροφορίες ενδεχομένως να διαρρεύσουν και να χρησιμοποιηθούν (πριν την ολοκλήρωσή της διατριβής) από κάποιο άλλο άτομο *υπονομεύοντας* έτσι ένα βασικό κριτήριο αξιολόγησής της.

Ωστόσο, παρά τη λογική βάση της παραπάνω επιχειρηματολογίας, μια καλά σχεδιασμένη διδακτορική διατριβή δεν *αντιγράφεται* σε τέτοιο βαθμό ώστε να αναιρεθεί η πρωτοτυπία της, και μάλιστα εν μέσω διεξαγωγής της. Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζεται μια ερευνητική σκέψη για εκπόνηση διδακτορικής διατριβής και μέρος της εποικοδομητικής ανατροφοδότησης του ερευνητή από τον συγγραφέα.

5. Σχολιασμός διδακτορικής ερευνητικής σκέψης

5.1 Γενικά για τον σχολιασμό της ερευνητικής σκέψης

Η ερευνητική σκέψη αναπτύχθηκε από υποψήφιο διδάκτορα σε διάστημα δύο-τριών μηνών περίπου, με τη συμβολή του συγγραφέα. Η καθοδήγηση είχε τα χαρακτηριστικά της σχέσης ερευνητή-μέντορα, καθότι δεν διεπόταν από το τυπικό πλαίσιο φοιτητή-επιβλέποντος ΑΕΙ, και περιελάμβανε διά ζώσης και εξ αποστάσεως συναντήσεις. Οι σκέψεις παρουσιάζονται στο τελευταίο στάδιο ανάπτυξής τους, αφότου συντάχθηκαν και σχολιάστηκαν τρεις φορές. Η εκπαίδευση του ερευνητή βασίστηκε στη μέθοδο που ανέπτυξαν οι Δαμασκηνίδης και Χριστοδούλου (2014). Λόγω έλλειψης χώρου, δεν παρουσιάζεται η εν λόγω εκπαίδευση, αλλά ούτε και η μετάβαση από την ερευνητή σκέψη στην ερευνητική πρόταση. Η αρίθμηση και η υπογράμμιση (κατά περίπτωση) προστέθηκαν από τον συγγραφέα για λόγους παρουσίασης του (ενδεικτικού) σχολιασμού.

5.2 Πρωτόλεια σκέψη

Τίτλος: Τα ταξίδια θρησκευτικού τουρισμού¹ και ο ορθόδοξος² θρησκευτικός τουρίστας στην Ελλάδα. Οι εξερχόμενοι³ θρησκευτικοί τουρίστες και οι ορθόδοξες θρησκευτικές εμπειρίες τους.

Γενικά:⁴ Θα μελετηθεί το προφίλ των εξερχόμενων θρησκευτικών τουριστών. Συγκεκριμένα, μέσω ερωτηματολογίων που θα διανεμηθούν, θα προσδιοριστούν στοιχεία όπως η ηλικία, το φύλο, το θρήσκευμα και ο λόγος για τον οποίο επιλέγουν να κάνουν το θρησκευτικό ταξίδι. Έτσι, θα ορίσουμε το είδος των εξερχόμενων θρησκευτικών τουριστών στην Ελλάδα (προσκυνητές, θρησκευτικοί τουρίστες ή τουρίστες). Θα ακολουθήσω θρησκευτικά ταξίδια που οργανώνονται από τη Μητρόπολη της Θεσσαλονίκης και τις επιμέρους ενορίες⁵ που υπάγονται στη διεύθυνσή της. Συγκεκριμένα, τα ερωτηματολόγια που προσδιορίζουν το προφίλ του θρησκευτικού τουρίστα θα διανεμηθούν στην αρχή του ταξιδιού.

Στη συνέχεια,⁶ θα γίνει παρατήρηση της οργάνωσης και της πορείας του ταξιδιού. Πρόκειται για καθαρά θρησκευτικά ταξίδια ή συνδυάζονται και άλλες μορφές τουρισμού παράλληλα; Οι τουρίστες επισκέπτονται μόνο τα θρησκευτικά μνημεία (εκκλησίες, μοναστήρια κτλ.) ή συμμετέχουν και σε άλλες δραστηριότητες; (επίσκεψη

μουσείων, διασκέδαση κτλ.). Σκοπός είναι να δούμε κατά πόσο ο θρησκευτικός τουρισμός εφαρμόζεται αυτόνομα ή συνδυαστικά με άλλες μορφές τουρισμού.⁷

Στο τρίτο κομμάτι της εργασίας, θα καταγράψω τις θρησκευτικές εμπειρίες (πνευματική, μυστικιστική, ιερή εμπειρία) που βίωσαν οι τουρίστες, στη διάρκεια του ταξιδιού τους. Μέσω συνεντεύξεων που θα πρέπει να διενεργηθούν μετά το πέρας του ταξιδιού,⁸ θα καταγράψω τις θρησκευτικές εμπειρίες των τουριστών. Η θρησκευτική εμπειρία που βίωσαν εκπλήρωσε τον σκοπό του ταξιδιού τους; Βίωσαν διαφορετικές, καινούργιες θρησκευτικές εμπειρίες; Πως τις ερμηνεύουν οι ίδιοι;

Ερευνητική περιοχή: θρησκευτικός τουρισμός.

Ερευνητικό θέμα: Οι εξερχόμενοι θρησκευτικοί τουρίστες και οι θρησκευτικές τους εμπειρίες κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών ταξιδιών.

Γενικό ερευνητικό ερώτημα 1: Ποιο είναι το προφίλ των θρησκευτικών τουριστών στην Ελλάδα;⁹

Γενικό ερευνητικό ερώτημα 2: Ποιες θρησκευτικές¹⁰ εμπειρίες προσλαμβάνουν οι θρησκευτικοί τουρίστες, κατά τη διάρκεια των ταξιδιών¹¹ τους;

¹ Εάν διαγραφεί, θα αποφύγεις την επανάληψη της έννοιας «θρησκευτικός τουρίστας» και το «ταξίδι» που εμπεριέχεται σε αυτήν.

² Σε αυτό το στάδιο, καλύτερα να μην αποκλείσεις άλλα θρησκευτά, καθώς σε μια ομάδα τουριστών μπορεί να υπάρχουν άτομα από διαφορετικές θρησκείες.

³ Μάλλον δεν είναι δόκιμη έκφραση σε τίτλο. Να τη συσχετίσεις στη συνέχεια με τον ορισμό του θρησκευτικού τουρισμού.

⁴ Να προσθέσεις 2-3 σειρές που να περιγράφουν συνοπτικά τον σκοπό της έρευνας.

⁵ Αυτό σημαίνει ότι η έρευνά σου θα έχει ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Να εξετάσεις το ενδεχόμενο να πρόκειται για μελέτη περίπτωσης.

⁶ Υποδηλώνεται ότι τα παραπάνω είναι το πρώτο μέρος της έρευνας, αλλά είναι μόνο μία πτυχή της έρευνας. Ίσως να παρερμηνεύεις τη βιβλιογραφική επισκόπηση με τον ερευνητικό σχεδιασμό και το εμπειρικό μέρος της έρευνας.

⁷ Να λάβεις υπόψη ότι ο φορέας των εκδρομών είναι αμιγώς θρησκευτικός.

⁸ Στην ανεπτυγμένη μορφή να περιγράψεις γιατί θα διενεργηθούν μετά την εκδρομή.

⁹ Μάλλον απαιτείται ποσοτική έρευνα σε ένα μεγάλο πανελλαδικό δείγμα.

¹⁰ Να ορίσεις τη «θρησκευτική εμπειρία» και να διευκρινήσεις εάν θα εξετάσεις μόνο αυτές ή το σύνολο της ταξιδιωτικής εμπειρίας.

¹¹ Να διευκρινήσεις την πόλη/περιοχή/χώρα.

Γενικές παρατηρήσεις: Στην επόμενη φάση να αποφασίσεις εάν η έρευνα θα είναι κυρίως ποσοτική ή ποιοτική. Η έρευνα φαίνεται ότι είναι κυρίως περιγραφική καθώς μάλλον δεν έχει διερευνηθεί σε βάθος το ζήτημα, οπότε εσύ θα φωτίσεις μία συγκεκριμένη πτυχή, τις εκδρομές που διοργανώνει ένας θρησκευτικός φορέας (Μητρόπολη Θεσσαλονίκης). Να διευκρινήσεις εάν αφορά μόνο σε θρησκευτικούς προορισμούς ή αν συνδυάζονται με γενικό τουρισμό. Στην επόμενη συνάντηση, να περιγράψεις συνοπτικά τι στοιχεία βρήκες στις διπλωματικές εργασίες που διάβασες: τον σκοπό της έρευνας, με ποιον τρόπο έγινε, τα αποτελέσματα και τις αδυναμίες των εργασιών που αναφέρουν οι ίδιοι οι ερευνητές.

5.3 Ανεπτυγμένη σκέψη

Τίτλος: Η προβολή του θρησκευτικού τουρισμού από τον κρατικό φορέα τουρισμού της Ελλάδας και της Ιταλίας. Η προβολή της έννοιας της θρησκευτικότητας: Μία σημειωτική προσέγγιση.¹²

Ερευνητικό ερώτημα: Πώς παρουσιάζεται ο θρησκευτικός τουρισμός και η θρησκευτικότητα, μέσω του ελληνικού και του ιταλικού κρατικού φορέα τουρισμού (υπουργείο τουρισμού); Συγκεκριμένα, πώς προωθείται μέσα από τουριστικά φυλλάδια, τουριστικούς οδηγούς, επίσημες ιστοσελίδες, βίντεο των αντίστοιχων κρατικών φορέων τουρισμού;¹³

Σκοπός της έρευνας: Σκοπός είναι να αναζητήσουμε¹⁴ τον υπάρχοντα μηχανισμό προβολής και τα μέσα προώθησης που χρησιμοποιούνται από τους επίσημους φορείς τουρισμού, και των δύο χωρών, αναφορικά με τον θρησκευτικό τουρισμό και τη θρησκευτικότητα.¹⁵ Θα μελετηθούν όλα τα μέσα¹⁶ που χρησιμοποιούνται από τους συγκεκριμένους φορείς ώστε να δούμε πόση σημαντικότητα του αποδίδεται,¹⁷ ως μέσω προσέλκυσης τουριστικού κοινού. Ακόμα, σχετικά με την θρησκευτικότητα, θα

εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο προβάλλεται (θρησκευτικές πρακτικές, τέχνη, λατρευτικοί τόποι¹⁸ κτλ.) από κάθε φορέα και πώς ορίζεται από κάθε χώρα, ως στοιχείο προσέλκυσης θρησκευτικού κοινού (θρησκευτικοί τουρίστες). Τέλος, θα επιχειρηθεί σύγκριση των δεδομένων που θα προκύψουν, με σκοπό να καταγράψουμε ομοιότητες και διαφορές, βασιζόμενοι στο δεδομένο της διαφορετικής θρησκείας¹⁹ της κάθε χώρας.

Θεωρητικό πλαίσιο: Για να κατανοήσουμε τον μηχανισμό προώθησης του θρησκευτικού τουρισμού, θα χρησιμοποιηθούν θεωρίες τουριστικού μάρκετινγκ, διαφήμισης και κοινωνιολογίας του τουρισμού. Στη συνέχεια, για τη μελέτη των μέσων προβολής (ιστοσελίδες, τουριστικά φυλλάδια, τουριστικοί οδηγοί, βίντεο²⁰) του θρησκευτικού τουρισμού, θα χρησιμοποιηθούν οι θεωρίες ανάλυσης της εικόνας και του κειμένου, κατά τους Barthes, Greimas και Boklund-Λαγοπούλου, αντίστοιχα²¹. Για την κατανόηση των εννοιών της θρησκείας και της θρησκευτικότητας, θα βασιστούμε σε θεωρίες της ιστορίας και φιλοσοφίας της θρησκείας.

Μεθοδολογία: Η έρευνα θα είναι περιγραφική²², εφόσον προσπαθούμε να μελετήσουμε τη προώθηση του θρησκευτικού τουρισμού και της θρησκευτικότητας²³ στην Ελλάδα και στην Ιταλία. Θα γίνει ανάλυση περιεχομένου στις εικόνες, στα βίντεο και στα κείμενα που εκδίδει ο επίσημος φορέας, χρησιμοποιώντας τις θεωρίες που αναφέρθηκαν. Στη συνέχεια, θα επιχειρηθεί σύγκριση του υλικού και των μέσων προώθησης. Τέλος, θα ελέγξουμε την αποτελεσματικότητά τους, ζητώντας από εθελοντές²⁴ να παρατηρήσουν το υλικό και να απαντήσουν σε ερωτηματολόγια, σχετικά με το πόσο επιτυχημένο το θεωρούν²⁵ και ποια από τις δύο χώρες θα επέλεγαν ως θρησκευτικό προορισμό²⁶.

¹² Με αφορμή την τελευταία μας συνάντηση, προτείνω: «Η θρησκευτικότητα ως μέσο τουριστικής προβολής. Μια πολυτροπική σημειωτική ανάλυση των υπουργείων τουρισμού Ελλάδας-Ιταλίας.» Η έννοια *πολυτροπική* καλύπτει την πρόταση του καθηγητή για τη θεματική περιοχή media studies και η *σημειωτική* το γνωστικό του πεδίο.

¹³ Στη συνέχεια, θα αναλύσεις ένα και μόνο ερώτημα σε υποερωτήματα.

¹⁴ Η λέξη *διερευνήσω* είναι πιο δόκιμη και να χρησιμοποιείς πρώτο ενικό πρόσωπο.

¹⁵ Διατύπωση: «... τη σχέση του τουρισμού και της θρησκευτικότητας».

¹⁶ Μάλλον δύσκολο σε ένα διδακτορικό. Να προσδιορίσεις πόσα και ποια «μέσα».

¹⁷ Διευκρίνιση: Αναφέρεσαι στη θρησκευτικότητα;

¹⁸ Παραδείγματα από κατηγορίες στην ερευνητική μέθοδο «ανάλυση περιεχομένου».

¹⁹ Ελλάδα και Ιταλία έχουν την ίδια επίσημη θρησκεία αλλά διαφορετικό δόγμα.

²⁰ Θα ορίσεις ακριβώς τις προδιαγραφές αυτών των μέσων και για τις δύο χώρες.

²¹ Σε τι αφορά; Αναφέρεσαι σε δύο στοιχεία (εικόνα-κείμενο) και τρεις ερευνητές.

²² Είναι περιγραφική, αλλά μάλλον όχι για τους λόγους που αναφέρεις.

²³ Διευκρίνιση: αυτό που προωθείται είναι ο τουρισμός (και συγκεκριμένα, η κατηγορία του θρησκευτικού) χρησιμοποιώντας ως μέσο την έννοια της θρησκευτικότητας;

²⁴ Να περιγράψεις τη διαδικασία επιλογής ερευνητικών υποκειμένων.

²⁵ Να ορίσεις τα κριτήρια της επιτυχίας για κάθε μέσο. Δηλαδή, με ποιο τρόπο θα μετρηθεί αυτή η αποτελεσματικότητα.

²⁶ Τότε, τα υποκείμενα δεν θα είναι Έλληνες ή Ιταλοί. Εναλλακτικά, να μετρήσεις την πρόθεση των Ελλήνων να πάνε στην Ιταλία για θρησκευτικό τουρισμό (μετά την επαφή με τα μέσα που χρησιμοποιεί το ιταλικό υπουργείο) και το αντίστροφο για τους Ιταλούς.

5.4 Συμπεράσματα από τον σχολιασμό

Η συνοπτική παρουσίαση του σχολιασμού της πρωτόλειας και ανεπτυγμένης σκέψης κατέδειξε πολλά από τα τυπικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια ερευνητική σκέψη, ιδίως όταν αυτή δεν είναι προϊόν ενδεδειγμένης επεξεργασίας από τον ερευνητή, και της αξίας της εποικοδομητικής αλλά όχι και καθοδηγητικής ανατροφοδότησης. Ένα κύριο πρόβλημα (που συναντάται σε φοιτητές) ήταν η λανθασμένη αντίληψη του ερευνητή ότι ο χρόνος που είχε υπολογίσει για τον σχεδιασμό της ερευνητικής πρότασης (3 μήνες) ήταν επαρκής.

Το πλαίσιο που τέθηκε από τον ερευνητή ήταν η θρησκευτικότητα και ο τουρισμός. Ουσιαστικά, η μέθοδος και τα εργαλεία έρευνας είχαν επιλεγεί στην

πρωτόλεια σκέψη και διατηρήθηκαν στην ανεπτυγμένη, χωρίς ωστόσο να φαίνεται ότι αυτό είχε γίνει αντιληπτό από τον ερευνητή. Στην ανεπτυγμένη σκέψη, ασάφειες της πρωτόλειας διευκρινίσθηκαν και προστέθηκαν νέα στοιχεία, ως αποτέλεσμα της διά ζώσης διαβούλευσης.

Για παράδειγμα, η επιλογή του ζεύγους χωρών Ελλάδα-Ιταλία βασίστηκε στο γεγονός ότι η έρευνα θα διεξάγονταν σε Ιταλικό ΑΕΙ. Η «σημειωτική προσέγγιση» υπαγορεύθηκε, σχεδόν εξ ορισμού, από το γεγονός ότι ο (δυναμικά) επιβλέπων είναι σημειωτιστής. Η προσθήκη της έννοιας «πολυτροπικότητα» αποσκοπούσε να εντάξει την έρευνα στη σχολή των Media του Ιταλικού ΑΕΙ, ώστε να αυξηθούν οι πιθανότητες χορήγησης υποτροφίας. Προτάθηκαν και άλλοι τίτλοι, οι οποίοι θα οδηγούσαν σε άλλες ερευνητικές προτάσεις, με τον τελικό τίτλο να αποτελεί παραλλαγή του τίτλου της αναπτυγμένης σκέψης. Τέλος, έγιναν διάφορες ερωτήσεις προς τον ερευνητή που σκοπό είχαν να πυροδοτήσουν μια σειρά από αναστοχαστικές διεργασίες, εκ μέρους του ερευνητή, παρά να δώσουν απαντήσεις στον συγγραφέα-μέντορα. Για παράδειγμα, ζητήθηκαν διάφορες διευκρινίσεις (π.χ. 11, 17, 23) ή μια διαφορετική διατύπωση (π.χ. 1, 3, 13, 15, 21) σε θέματα που εκ πρώτης όψεως φαίνονται ελάσσονος σημασίας.

Αν και η πρόταση έγινε δεκτή, εξασφαλίστηκε η (μερική) χρηματοδότηση και ο ερευνητής επιθυμούσε (διακαώς) να φοιτήσει στην Ιταλία, τελικά επιλέχθηκε ελληνικό ΑΕΙ για λόγους όχι επιστημονικούς αλλά οικονομικούς. Ο ερευνητής υποχρεώθηκε να αλλάξει την προσέγγιση, από σημειωτική σε μάρκετινγκ, κατόπιν υπόδειξης του νέου επιβλέποντος. Αυτή η αλλαγή δεν είχε προβλεφθεί στον αρχικό σχεδιασμό, αλλά καθώς η αναθεωρημένη πρόταση εδράζονταν στην αρχική ανεπτυγμένη σκέψη και ο ερευνητής είχε πειραματιστεί με διαφορετικές προσεγγίσεις, η μετάβαση έγινε ομαλά.

6. Επίλογος

Στο παρόν άρθρο παρουσιάσθηκε η ανάπτυξη της ερευνητικής σκέψης, από τη στιγμή της σύλληψής της από τον ερευνητή ως *αφηρημένης ιδέας* (στο πλαίσιο μιας άτυπης και φιλικής κοινωνικής συνεύρεσης σε ένα καφέ) μέχρι το σημείο στο οποίο αρχίζει η συστηματική σύνταξη της ερευνητικής πρότασης. Πρόκειται για το σημείο όπου η νοητική ιδέα πλέον αρχίζει να σχηματοποιείται σε μια έγγραφη εκδήλωση

πρόθεσης για εκπόνηση επιστημονικής έρευνας στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες.

Παρά το γεγονός ότι παρουσιάσθηκαν δύο στάδια ανάπτυξης της ερευνητικής σκέψης, η πρωτόλεια και η ανεπτυγμένη σκέψη, δεν συνεπάγεται ότι ο σχεδιασμός κάθε έρευνας θα ακολουθεί τα ίδια βήματα. Κάθε έρευνα έχει τα δικά της χαρακτηριστικά ενώ οι ερευνητές μπορεί να έχουν διαφορετική κάθε φορά αφετηρία, ανάλογα με την ιδιαίτερη οπτική που έχουν ή το βαθμό εμπειρίας και προετοιμασίας. Συνιστάται η περαιτέρω επεξεργασία αυτών των δύο σταδίων σε επιμέρους στάδια και σε διαφορετικές μορφές, ώστε να διερευνηθεί η πιθανότητα προσθήκης επιπλέον σταδίων και προσαρμογής τους σε διαφορετικά γνωστικά πεδία και ερευνητικά αντικείμενα. Διαπιστώθηκε, παρά τη σπουδαιότητα της διαδικασίας ανάπτυξης της ερευνητικής σκέψης στο πλαίσιο της σύνταξης της ερευνητικής πρότασης, η έλλειψη σχετικής βιβλιογραφίας που να ασχολείται επισταμένα με το αντικείμενο. Η θεωρητική διερεύνηση του ζητήματος κρίνεται απαραίτητη ώστε να φωτιστούν πολλές ιδιαίτερες πτυχές, όπως η σχέση ερευνητή-μέντορα.

Επιχειρήθηκε να δοθεί ένα ακόμη ερέθισμα και μια προτροπή για ενασχόληση με τον ερευνητικό σχεδιασμό, υπό το πρίσμα της κατάθεσης μιας ερευνητικής πρότασης για εκπόνηση επιστημονικής εργασίας. Αυτή η ενασχόληση μπορεί να λάβει ακόμα και τη μορφή βιωματικής παρουσίασης της ανάπτυξης της ερευνητικής σκέψης μέσω της διαδικασίας σύνταξης ερευνητικής πρότασης. Σε αυτό το πλαίσιο, απαιτείται η αναλυτική παρουσίαση ερευνητικών σκέψεων και η σχετική εποικοδομητική τους ανατροφοδότηση. Με αυτόν τον τρόπο, η εκπαίδευση στην ερευνητική μεθοδολογία αποκτά μια νέα ολιστική διάσταση, διαφορετική από ό,τι την έχουμε συνηθίσει μέχρι τώρα.

Βιβλιογραφία

- Baker, M. J. & Foy, A. *Business and Management Research*. Helensburgh: Westburn Publishers, 2008 (2nd ed).
- Booth, W. C., Colomb, G. G. & Williams, J. M. *The craft of research*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 2003 (2nd ed.).
- Chiappetta-Swanson, C. & Watt, S. *Good Practice in the Supervision & Mentoring of Postgraduate Students*. Ontario: McMaster University, 2011.
- Christensen, L. B. *Η Πειραματική Μέθοδος στην Επιστημονική Έρευνα*. (μτφ. Α. Γιαννακοπούλου και Ν. Παπασταύρου). Αθήνα: Παπαζήση, 2007.
- Δαμασκηνίδης, Γ. & Χριστοδούλου, Α. *Η ερευνητική πρόταση στη μεταπτυχιακή και διδακτορική έρευνα*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2014.
- Friedland, A. J. & Folt, C. L. *Writing successful science proposals*. New Haven & London: Yale University Press, 2000.
- Heath, M. T. & Tynan, C. Crafting a research proposal. *The Marketing Review*, 10(2), 147-168, 2010.
- Haselkorn, M. P. Proposals. Στο M. G. Moran & D. Journet (eds.), *Research in technical communication: A bibliographic sourcebook*, 1985 (σελ. 255-283). Westport, CN: Greenwood, 1985.
- Krathwohl, D. R. & Smith, N. L. *How to prepare a dissertation proposal. Suggestions for students in education & the social and behavioural sciences*. Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2005 (3rd edn).
- Onwuegbuzie, A. J. Writing a research proposal: The role of library anxiety, statistics anxiety, and composition anxiety. *Library & Information Science Research*, 19(1), 5-33, 1997.
- Punch, K. F. *Developing effective research proposals*. London: Sage, 2000.
- Σταμέλος, Γ. & Δακοπούλου, Α. *Η διατριβή στις κοινωνικές επιστήμες. Από το σχεδιασμό στην υλοποίηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2006.
- Surinder, J. S. *The power of raw thought. A story of spiritual insights*. Bloomington: Xlibris corporation, 2009.

Ευχαριστίες

Θέλω να ευχαριστήσω τον υποψήφιο (πλέον) διδάκτορα για τη γόνιμη συνεργασία και την εξόχως ενδιαφέρουσα εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς και για την άδειά του να χρησιμοποιήσω την ερευνητική του σκέψη στο παρόν άρθρο.